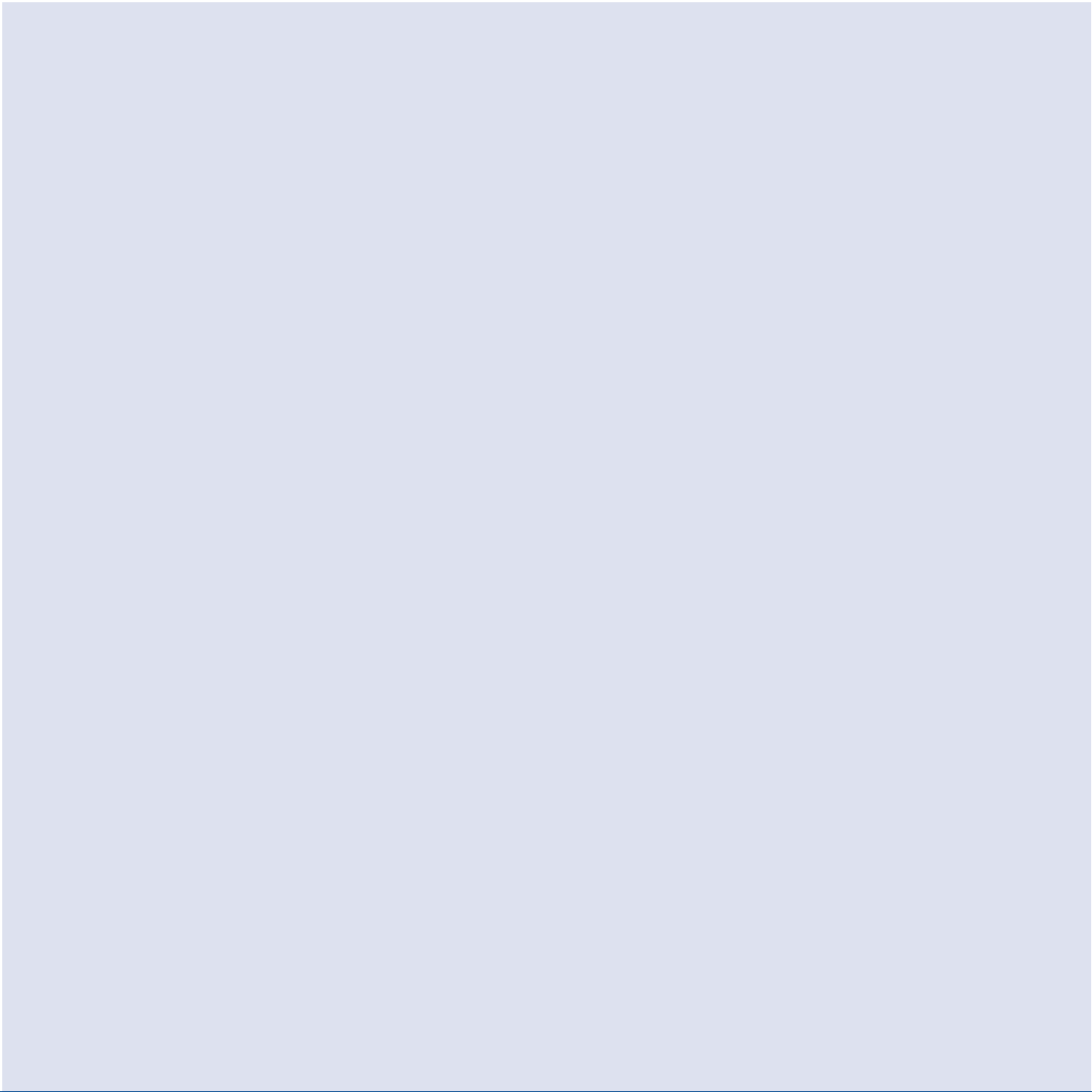

Prof. dr. P.G.J. van Sterkenburg

Woorden van en voor emotie

Universiteit Leiden

Woorden van en voor emotie

Rede uitgesproken door

Prof.dr. P.G.J. van Sterkenburg

bij zijn afscheid als hoogleraar in de

Lexicologie

aan de Universiteit Leiden

op vrijdag 26 januari 2007

Universiteit Leiden

Mijnheer de Rector, zeer gewaardeerde toehoorders,

Staat u mij toe dat ik deze bijeenkomst begin met een tweetal opmerkelijke uitspraken. Het ANP meldt op 20 mei 2006 het volgende: “Minister Gerrit Zalm van Financiën heeft donderdag excuses aangeboden aan zijn collega Rita Verdonk (Vreemdelingenzaken en Integratie), omdat hij een uitspraak over haar had gedaan die ‘ronduit ongepast is’. Hij zou haar hebben omschreven als ‘takkewijf’. De tweede die ik onder uw aandacht wil brengen, is het onthullende misverstand dat met buitensporige pretenties gepreekt wordt door de initiatiefnemers van de zogenaamde witte spelling 2006. Die verkondigen gratis en lukraak:

Afbeelding 1. Takkewijf.

“Het doet er niet toe hoe je spelt, want de spelling is van het volk en de overheid heeft zich daar niet mee te bemoeien”. Toegegeven, het is een formulering om even op te kauwen, maar ze leidt wel tot veel gesukkel en gedoe. Want, hoe moet een leerkracht straks in de klas de leerlingen motiveren voor goed spellen als het er allemaal niet meer toe doet?¹

Dit college gaat exclusief over emoties over en in taal. Met de zuiverende wind van emoties hebben we allemaal iedere dag

opnieuw te maken, want over de kracht van de schoonheid van onze taal heeft ieder van ons een mening die door vele wateren gewassen is. En mocht dat niet het geval zijn, dan helpen ons de media, die superieure houwdegens van de 21ste eeuw, wel ze te vormen. Ik geef toe dat de emoties met betrekking tot onze taal niet oplopen tot een zaak van nationale importantie, zoals het dreigende einde van het populaire woordspelletje *Lingo* op Nederland ¹ dat volgens netwerkcoördinator Ton F. van Dijk vooral oudere kijkers trekt en daarom niet meer bij die televisiezender past die wil verjongen. Maar het spellingsdebat van eind vorig jaar heeft toch ook vele sarcastische terzijdes en dito moordzuchtige taal uitgestort over de Nederlandse Taalunie en haar bondgenoten, zoals de werkgroep Spelling en het Instituut voor Nederlandse Lexicologie.²

Emoties over taal. Met de gevrevenheid van gelovigen bekennen wij ons tot verontwaardiging en spreken we schande wanneer we bijvoorbeeld voorgelicht worden door de media over de deplorabele toestand van het vak Nederlands in het Middelbare Beroepsonderwijs. Een op de drie studenten blijkt op dat vak te stranden en steeds meer studenten weten er niet hoe een zin op papier te krijgen. Immens ook was de verontwaardiging toen bekend werd dat het vak Nederlands op veel MBO-scholen gaat verdwijnen uit het lesprogramma. Het Ministerie van Onderwijs wil dat de taalles vanaf volgend schooljaar in de praktijkvakken aan bod komt. Dat wil zeggen dat de studenten niet meer in afzonderlijke lessen Nederlands krijgen, maar alleen als zij zich bijvoorbeeld tijdens het vak marketing moeten richten op het schrijven of samenstellen van een marketingadvertentie.³

Het vak Nederlands zit niet alleen in het verdomhoekje in het MBO. Ongeveer de helft van de eerstejaarsstudenten

op de journalistiekopleidingen in Utrecht en Tilburg zakt voor het eerste studiejaar omdat ze niet over voldoende basale taalvaardigheden beschikken, met name op het gebied van spelling en woordenschat. Leerlingen kunnen amper fatsoenlijk spellen en grammaticaal correct schrijven. Over ontleden hoeven we nauwelijks nog te praten. De vraag is dus gewettigd hoe je met zo'n gebrekkige kennis aan een studie wilt beginnen.⁴

Is er nog wel een instantie die de kwaliteit van het onderwijs bewaakt? Het is bijna niet te geloven als we met elkaar goed vinden dat er allerlei goedwillende onderwijsassistenten en andere onbevoegden voor de klas verschijnen, in plaats van bekwame leraren die verstand hebben van het vak dat ze geven. Een docent moet les geven, geen lieverkoekjes bakken, laat staan coachen. Voor de gouden woorden van advocaten en notarissen en aan allerlei troubleshooters zijn we bereid een vermogen uit te geven. Niet zo aan docenten die de toekomstige generatie aan de top van het Nederlandse kennisimperium moeten brengen. Het is bijna vernederend wat we voor die beroeps categorie over hebben, met als gevolg dat we ook niet de beste kwaliteit in huis kunnen halen. Op een universiteit ben je bijna een loser als je leraar wilt worden.

Niet alleen de overheid en wij, de samenleving, zijn debet aan de teloorgang van het onderwijs van de moedertaal. De neerlandicus zelf, en zeker ook de lexicograaf van het Nederlands, ondermijnt zijn eigen vak en zijn eigen taal. De huidige generatie is geïnfecteerd door het werkwoord *gedogen*. We keuren veel te veel goed en laten veel te veel toe in onze gezaghebbende taalbeschrijvingen. Onder het mom van alles moet kunnen, wordt ook alles wat van buiten komt liefdevol omarmd. Met als gevolg dat het contaminaties, zoals *opgroeien*

voor dag en dauw in plaats van *voor galg en rad* of *zich er met een leien dakje van afmaken* in plaats van *zich er met een jantje van leiden van afmaken* en andere evidente fouten regent.⁵

Het rode educatieve potlood wordt niet meer gebezigd, waar strenger optreden tegen wetteloosheid in taalgebruik gewenst zou zijn. Waar normen en waarden weer in zijn, zijn taalregels dat ook. Wij neerlandici dienen ons te realiseren dat in de huidige samenleving gedogen uit is.⁶

Tot overmaat van ramp krijgen ook krankzinnige neologismen toegang tot onze woordenboeken. Ik doel hier niet op de rechtmatigheid van de opname van het woord *geitenneuker* in de recentste druk van Van Dale.⁷ Die opname heeft niets te maken met de discussie over de vrijheid van meningsuiting of met het onrecht van beledigen. Van Dale nam de betekenis 'moslim' met de toevoeging 'vulgair' en 'scheldwoord' volkomen terecht op, op dezelfde wijze en onder dezelfde argumentatie waarom de betekenis van jood 'al te handige zakenman, bedrieger' ondanks een geruchtmakend proces is opgenomen.⁸ De kritiek op Van Dale geldt hier veel eerder het feit dat andere en oudere betekenissen van dit woord niet zijn opgenomen. Zo was het rond 1900 onder soldaten in Nederlands-Indië een schimpnaam voor een Brits-Indiër en in de jaren zestig van de vorige eeuw gebruikte de Amsterdamse penozefiguur Haring Arie het wel eens in zijn volksromans, net zoals Gerard Reve het gebruikte in 1988 in *Bezorgde ouders*. In de jeugdtaal van de jaren tachtig van de vorige eeuw betekende het ook 'excentriek persoon, rare snuiter; iemand aan wiens gedrag geen touw is vast te knopen'.⁹

Waar ik wel op doel is bijvoorbeeld op Engelse werkwoorden als *updaten*, *upgraden*, *downloaden* en *saven*. We wijden er zelfs een complete paragraaf aan in het Groene Boekje of

Woordenlijst Nederlandse Taal. Ik begrijp niet dat we deze werkwoorden de toegang niet weigeren tot woordenboeken en grammatica's. Het zijn producten van dezelfde luie geest als die de teksten voor advertenties voor managers, consultants en controllers opstelt. U begrijpt dat ik als lid van de Werkgroep Spelling, die de spelling en de *Woordenlijst* in 2005 consistent, actueler, uniformer en toegankelijker gemaakt heeft, in dezen mijn Waterloo gevonden heb. Maar daar vloeide geen bloed uit.

En wat ik ook op de korrel neem zijn neologismen als *kijken alsof je gras in de Arena ziet groeien, een potje Wamberto spelen en dissen, skypen, bloggen, chillen, pimpen, toyboy* 'jonge man die een relatie onderhoudt met een oude vrouw', *blingbling, cyberpesten, hangoude, moslimbier en digitale wok* als naam voor de 'schotelantenne'.¹⁰

Er is ook een stoomboot aan emotie over de geslachtsvervreemding, over het dom en simpel neerzetten van de Brabander als dombo in reclames op de televisie (de helderziende van brillengigant Pearle die *helemaal geen grote roze wolk ziet*, maar een bril nodig heeft), over het gebruik van het overbodige *van* in vooral gesproken Nederlands (type: *ik vind van dat je nu wel op kunt houden met voorzitter spelen van de 3 October-Vereeniging*) en natuurlijk over de Cromaconstructie (*Hou je van vlees, bak je in Croma*).¹¹

Veel heilige verontwaardiging is er over de politieke waan van de dag die investeert in wetenschappelijke sprookjes als de nieuwe kleren van de keizer. Eén zo'n sprookje is het bouwen van zogenaamde *General Purpose Corpora* voor miljoenen euro's. Echt dat soort corpora bestaat alleen in de fantasie van de ontwerpers. Immers een corpus is nooit voor algemeen gebruik, is nooit af, is nooit beperkt in omvang noch in tijd en

ieder project heeft behoefte aan zijn eigen specifieke corpus. We hebben veel meer behoefte aan corpora die permanent zijn, voortdurend wetenschappelijk verrijkt worden, die technisch en wetenschappelijk bij de tijd blijven.¹²

En er is een archipel van onbegrip waarom de overheid goede operationele wetenschappelijke woordenboeken lijkt te marginaliseren ten faveure van niet primair op i-lexica gericht onderzoek. Begrijp me goed ik houd niet van mokken en morren en heb niets tegen taal- en spraaktechnologie, integendeel. Maar woordenboeken als het *Algemeen Nederlands Woordenboek*, het *Etymologisch Woordenboek* en het monumentale *i-WNT* mogen nooit in een politieke draaikolk van discussies over fossilisering, opschorten, bevrozen of beëindigen terecht komen.¹³

Het maken van woordenboeken is geen kans- of hopeloos verouderd ambacht omdat het al 4000 jaar bestaat.¹⁴ Geen ander onderdeel van de taalkunde ook, dat de informatie- en spraaktechnologie zo tot bondgenoot heeft gemaakt. Woordenboeken stralen geen vitaliteit uit of een aansprekende dynamische innovatie heet het. Maar, we kwalificeren de taalkunde immers ook niet als een antiquarische wetenschap omdat er wisselingen zijn in methode en paradigma's. De lexicografie, het schrijven van woordenboeken is een eeuwig jonge tak van de taalkunde. De permanente beschrijving van onze taal en het bouwen van taaldatabanken om die beschrijving mogelijk te maken, dient een blijvende zorg te zijn voor de overheid. Sterker nog, de overheid dient juist unieke ondernemingen als het Instituut voor Nederlandse Lexicologie structureel te financieren omdat ze onze cultuur uitstellen en toegankelijk maken.

Woordenboeken van het Nederlands zijn nooit af omdat onze samenleving nooit af is. Corpora voor woordenboeken zijn ook nooit af, ik zei dat zo-even al, en de wetenschappelijke annotatie ervan mag evenmin ooit stagneren. We hebben die beschrijvingen nodig om onze cultuur te exporteren in Europa. In tweetalige woordenboeken bijvoorbeeld. En het gaat niet alleen om woordenboeken van het hedendaags Nederlands. In Kew in The British Archive ligt een onontgonnen goudmijn van zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven van eenvoudige familieleden van opvarenden van ondermeer VOC-schepen. Brieven die door de Engelsen in de vier zeeoorlogen met onze Republiek zijn buitgemaakt. Die brieven zijn nauwelijks ontsloten. Het gaat daarin om opgeschreven gesproken taal die onze kennis van het Nederlands uit genoemde periode zal doen toenemen. Als wij ons niet wetenschappelijk ontfermen over die zogenaamde *Sailing Letters*, zal, naar ik vrees, niemand in Europa het doen.¹⁵ Ik werp geen lasso om de nek van de overheid als ik bepleit dat zij in taalzaken het nieuwe niet moet doen door het oude naar de periferie af te laten glijden. We stoppen toch ook niet met de aanleg van de Betuwelijn om de verhoging van de dijken in het Rivierengebied te bekostigen. Of is het een van mijn kleine verstandsverbijsteringen wanneer ik pleit voor een overheid van faam en kaliber die op afstand bepaalt, voorwaardenscheppend is en de wetenschappelijke kwaliteit bewaakt?

Slechts een aantal voorbeelden gaf ik u van uw en mijn emotionele betrokkenheid bij het wel en wee van onze Standaardtaal. Maar of het nu teleurstelling, onbegrip, verbazing of woede is over de egomanie in de arena van het spellingsdebat, de bekommernis om de kwaliteit van het onderwijs van onze moedertaal of de bedreiging ervan door de onderwijshervormers, of het nu gaat om het groeiende

onbegrip over de buigzame ruggen van neerlandici en lexicografen die alles, maar dan ook alles als taalverandering zien, of het nu gaat over de argwaan en het onbegrip jegens een overheid die onze taal sterk verpolitiseert door uit een soort scoringsdrift steeds te kiezen voor politiekgevoelige projecten van korte adem, ten koste van het wetenschappelijk onderhoud van onze grote unieke lexicografische kathedralen, in al deze gevallen is de bekommernis over het prikkelende, luisterrijke en adembenemende koloriet van onze taal de adrenaline die onze emoties erover hartstochtelijk voedt. Immers, in onze moedertaal voelen wij ons het meest op ons gemak; in onze moedertaal kunnen we lachen, janken, juichen, denken, spotten, vervensen, maar ook intens liefkozen en liefhebben.¹⁶

Na deze emotionele lofzang op onze moedertaal en na deze andere woorden van emotie kom ik nu aan het tweede deel van dit college dat zal gaan over woorden voor emotie.

Nog niet zo heel lang geleden was *kengetal* een woord zonder enige dadendrang. Dat woord ruilen we nu steeds vaker in voor *netnummer* als we het nummer van een automatisch telefoonnet al dan niet voor interlokaal verkeer bedoelen. Zo is het netnummer van Amsterdam 020 en dat van Leiden 071. Met genoemde samenstellingen menen wij een beetje orde in de chaos van de ons omringende werkelijkheid te hebben gebracht. Maar altijd broeit de vulkaan van onze taal. Taal is veranderlijk, net als de hele samenleving. En ook talige zekerheden staan voortdurend onder druk, zoals recente sportberichten ons bijvoorbeeld leren. Over de rivaliteit tussen de fans van mijn favoriete voetbalclub Ajax Amsterdam en die van Feyenoord Rotterdam. Beide groepen voeren nog te vaak een strijd op leven en dood. Rotterdammers kunnen daarbij het woord Ajax niet eens over de lippen krijgen en

spreken over nultwintig als ze het over Amsterdam hebben. En de Amsterdamse Arena mag voor de Ajacied een paradijs op aarde lijken, in Rotterdam-Zuid kennen ze die alleen als *stadion nultwintig*. Een onschuldig lijkend lexeem krijgt soms een wel heel emotionele lading (die overigens nog niet in woordenboeken beschreven is).

Voetbal is niet alleen oorlog, het bevat ook talloze religieuze elementen. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de onbestrafte handsbal van Diego Maradonna op het WK voetbal tegen Engeland in 1986, die door hemzelf de hand van God wordt genoemd; ik denk aan Johan Cruyff die in 1973 door FC Barcelona werd binnengehaald als El Salvador, de verlosser; en ik denk ook aan San Marco, Saint Gus en de heilige Dennis, waarmee achtereenvolgens Marco van Basten, Guus Hiddink en Dennis Bergkamp worden aangeduid. Maar naast oorlog en religie is voetbal ook de concretisering van emoties in taal. Zeer onlangs nog mondiaal waar te nemen in het beruchte kopstootincident, dat ik hier graag even in uw herinnering terugbreng.

De Italiaan Marco Materazzi beging op 9 juli 2006 in de WK-finale tussen Frankrijk en Italië in het Olympia stadion te Berlijn een van de ernstigste misdaden in de geschiedenis van het voetbal door de Franse publiekslieveling Zidane te beledigen. Wat heeft Marco Materazzi tegen *Zizou* gezegd, dat hem zijn beheersing deed verliezen? Na een woordenwisseling boorde de Fransman zijn hoofd in de borstkas van Materazzi en moest met rood het veld verlaten. Braziliaanse lipezers hebben volgens de tv-zender *Globo* het vraagstuk opgelost. Zij verklaarden dat Materazzi tot twee maal toe de zus van Zidane een snol noemde. Volgens de Franse krant *L'équipe* verloor Zidane zijn zelfbeheersing toen Materazzi hem voor terrorist

uitmaakte. Andere media in Frankrijk geloven dat Materazzi een beledigende opmerking maakte over Zidane's moeder. Op de Franse betaalzender Canal Plus liet Zidane los dat de beledigingen zo ernstig waren dat ze hem verplichtten zich te gedragen als een man. Interviewer: "Wat zei hij precies?" Zidane: "Het was erg wat hij zei." Toegegeven, veel wijzer worden we niet van zo'n antwoord. De Italiaanse verdediger op zijn beurt geeft toe dat hij de Franse middenvelder beledigd heeft. "Ik hield het shirt van Zidane een paar seconden vast", begint Materazzi zijn verhaal. "Hij draaide zich om en bekeek mij van kop tot teen. Hij deed dat op een arrogante manier. *Als je echt mijn shirt wil, dan zal ik het na de wedstrijd geven*", zei Zidane. Ik heb toen geantwoord met een belediging." Wij, de toeschouwers, nemen zonder aarzeling aan dat het een kwaadsappige insinuatie geweest moet zijn.

Afbeelding 2. Kopstoot Zinédine Zidane 2006.

Begin 2004 besliste de Koninklijke Nederlandse Voetbalbond (KNVB) dat oerwoudgeluiden, schapengeblaat, gesis, vuurwerkgeluiden, kwetsende verwijzingen naar ras, geloof of bevolkingsgroep en termen als *hamas* en *geitenneuker* niet meer in stadions ten gehore mogen worden gebracht.

Nultwintig om Rotterdamse afkeer voor Ajax Amsterdam uit te drukken, religieuze woorden van bewondering voor

voetballers en trainers, mysterieuze beledigende woorden van Materazzi en verboden woorden in de voetbalstadions, het zijn even zo veel voorbeelden van woorden die onze samenleving beroerden. Woorden ook die we omschrijven als emotiewoorden. Het zijn die emotiewoorden die ik vanaf nu centraal wil stellen in dit college. Maar omdat de categorie zo groot is, omdat er veel lood om schroot bij zit en omdat ik geen taalkundige allesweter en alleseter ben, beperk ik mij tot de categorie van vloeken en verwensingen.

De laatste twintig jaar heb ik nogal wat aandacht geschonken aan de beschrijving van de onderwereld van de woordenschat van onze taal omdat de woordenboekpraktijk mij telkens opnieuw leerde dat dit deel van de woordenschat nog minder dan stiefmoederlijk aan de orde kwam in onze grote en minder grote naslagwerken.¹⁷ Maar, niet alleen daar. In de grammatica's van het Nederlands werd en wordt er met geen woord over gesproken.

Mijn Nijmeegse leermeester, Antonius Angelus Weijnen, had mij al vroeg in de jaren zestig van de vorige eeuw geleerd dat alle menselijke vormen van taalgebruik door taalkundigen ernstig moeten worden genomen. Ook de woorden die informatie geven over gevoelens en emotionele stemmingen van sprekers en schrijvers, die andere woorden niet geven. En ter bevestiging van die stelling publiceerde hij in 1974 samen met een aantal studenten dat een werkcollege over dat onderwerp bij hem gelopen had, *Brabantse spot- en schertswaarden*.¹⁸ Weijnen bracht mij de fascinatie bij voor het taalgebruik van mensen, vooral ook als ze geëmotioneerd zijn. Die fascinatie heb ik willen vastleggen in *Vloeken. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie*. Die studie is vooral descriptief en interdisciplinair. En

vanzelfsprekend komt daarin naast een uitvoerig lexicon een hoofdstuk voor waarin vloeken en verwensingen geïdentificeerd worden als lallende, explosieve of snerpende dreuteldeunen¹⁹, als bluf-, intimidatie- en imponeergedrag, als negatief gebed en emotionele zelfontlading. Er wordt gesproken over de manier waarop ze gevormd worden, over hun syntactische valentie ook en hun idiomatische bijzonderheden. En eveneens over de wijze waarop vloeken en verwensingen beschreven worden in woordenboeken. Maar vloeken en verwensingen en andere emotiewoorden als beledigingen beschrijven binnen een gezaghebbende taaltheorie was uitgesloten, omdat bestaande theorieën taboetaal of emotionele aspecten van taal niet als een onderwerp voor wetenschappelijk onderzoek beschouwen.²⁰ Ook na 715 bladzijden van de tweede druk van mijn monografie bleef de behoefte aan een solider linguïstische onderbouwing van vloeken en verwensingen. Het is mijn stellige overtuiging dat deze categorie woorden voor meer staat dan alleen voor een kwestie van gebrek aan zelfcontrole of van betekenisloos verbaal gedrag.

Mensen gebruiken taal naast andere middelen omdat ze een grote behoefte hebben om hun emoties uit te drukken. Vloeken, verwensingen, scheldwoorden, taboewoorden enz. zijn daardoor hoogfrequent in onze communicatie, zoals de volgende tabel wil aantonen.²¹

Datum	Google pagina's in het Nederlands	resultaten
10-9	shit	5.140.000
10-9	kut	6.280.000
10-9	fuck	3.150.000
10-9	godverdomme	418.000
10-9	gvd	588.000
10-9	verdomme	916.000
10-9	verdorie	465.000
10-9	godver	156.000
10-9	godallemachtig	15.400
10-9	jeetje	1.030.000
10-9	tering	876.000
10-9	potverdomme	19.000
10-9	potverdorie	73.400
10-9	jezus mina	25.900
10-9	jezusmina	1.350

Datum	Google pagina's op het internet	resultaten
10-9	fuck	137.000.000
10-9	fuck you	45.900.000
10-9	shit	121.000.000
10-9	damn	123.000.000

De vraag naar hoe we ons wetenschappelijk rekenschap dienen te geven van de emotionele aspecten van taal bleef mij ook na 2001 achtervolgen. Of beter nog de vraag hoe, wanneer, waar en waarom we emoties kenbaar maken door of via taal. Dat gebeurde eens te meer toen Van Dale Lexicografie mij uitnodigde de derde druk van *Van Dale Groot woordenboek hedendaags Nederlands*²² voor te bereiden met de vriendelijke, maar tegelijkertijd uitdagende uitnodiging om aan het concept van dat woordenboek een paar nieuwe kenmerken toe te voegen. Een andere en betere beschrijving van emotiewoorden

stelde ik mij daardoor onder meer ten doel. Mijn monografie had ons immers geleerd dat woordenboeken onwelvoeglijke taal ofwel niet beschrijven of, als ze het wel doen, uiterst summier.

Afbeelding 3. Verwensing Shit.

Van dat laatste volgt nu een voorbeeld. Ik kies uit de veertiende druk van de Grote van Dale²³ het trefwoord *godbewaarme*. De inlichtingen die we na het vetgedrukte trefwoord krijgen, luiden: (tussenw.) bastaardvloek, vgl. *God* (1). Het woord wordt ondergebracht in de categorie van de bastaardvloeken, maar wat het woord uitricht in het communicatieproces of welk doel het dient, moet de gebruiker maar raden. Evenmin worden we ingelicht over de emotionele waarde of intensiteit, en ook niet over het referentiekader van het woord. Terwijl die en de context toch zo'n belangrijke rol spelen in de pragmatiek en linguïstiek. Wat dat referentiekader betreft, citeer ik met instemming wat collega Theo Janssen zeer onlangs in zijn afscheidscollege over *Onvolledige zinnen* betoogde: "uitingen zijn niet te begrijpen zonder kennis van het referentiekader waarin ze gedaan worden, en de onmisbaarheid van zulke kennis moet verdisconteerd worden in taalbeschrijving." En hij voegt daar nog aan toe: "Schrijvers dienen vaak specifiek te zijn dan sprekers, want die hebben extra middelen om te

kennen te geven welke situatie ze willen aanduiden. Sprekers voeden het referentiekader van de situatie die ze met een uiting willen aanduiden, niet alleen met elk woord, maar ook met de accentuering en intonatie van hun uiting, met het spreektempo, vaak ook met hun blikrichting, hun gebaren en mimiek. Al die verschijnselen kunnen toegesprokenen immers in aanmerking nemen als ze proberen te bepalen wat de spreker kenbaar wil maken”.²³

Maar, er was meer dan alleen mijnheer Van Dale. In 2001 kreeg tante Riek, de peettante van mijn vrouw op tachtigjarige leeftijd een hersenbloeding. Na een gevecht met de engelen ontwaakte ze uit haar coma en een voorzichtig herstel diende zich aan. Geheel tegen de verwachtingen in van de medische staf die meende dat ze spoedig zou overlijden en daarom iedere behandeling om bepaalde functies door oefening enigermate te herstellen achterwege liet. Het infarct moet gelokaliseerd worden in de linkerhemisfeer waar rekenen, analytisch denken en verbaal redeneren dominant aanwezig zijn.²⁵ Riek kon als afasiepatiënt aanvankelijk uitsluitend communiceren met *zondagmiddag* of *zomiddag*, dat later nog eens verkort werd tot *zondag*. Dat woord of beter die uiting wist ze in vele toonhoogten en met een soort zinsmelodie te produceren. Volledigheidshalve vermeld ik hier nog even welke zaken de rechterhemisfeer domineren: emotionele spraak, visualisering, muzikale vaardigheden en ruimtelijk inzicht.²⁶ Maar niet alleen omwille van de volledigheid noem ik deze, zoals aanstonds zal blijken. Na verloop van tijd en zeker toen ze zich thuis voelde in haar rolstoel in het verzorgingshuis in Tubbergen konden we vaststellen hoe haar eenwoordlexicon zich plotseling bij het beluisteren van verdrietige, vreugdevolle, verbazingwekkende, afschrikwekkende, brutale of ondeugende berichten, mededelingen of verhalen uitbreidde met de

exclamatie *gottegottegot* of *getverderrie*. En ook haar gezicht toonde emoties: ze lachte mee, trok een zuinig mondje of keek besmuikt. Op een vraag om de gebruikte emotiewoorden te herhalen, bleef en blijft ze het antwoord schuldig.

Laten we tante Riek en de groep die zij vertegenwoordigt nog wat beter onder de linguïstische microscoop leggen. De peettante van mijn vrouw is voorbeeldig opgevoed in de strenge traditie van het Rijke Roomse Leven in het Twente van het eerste kwart van de 20ste eeuw. Tijdens het proces van haar taalverwerving heeft zij de regels geleerd waar, wanneer, waarom en hoe emotiewoorden te gebruiken of te vermijden.

Onze hersenen en het ruggenmerg vormen het centraal zenuwstelsel en vandaaruit wordt ons gedrag bestuurd. Schelden, vloeken en verwensen behoren bij dat menselijke gedrag. De vraag is dan: “Hoe besturen onze hersenen emotiewoorden als we onze emoties willen uitdrukken?” Of: “Hoe brengen de corticale en subcorticale gebieden vloeken enzovoort voort, als we lucht willen geven aan onze emoties?”²⁷

Onze hersenen ontwikkelen zich in de culturele context waarin we opgroeien. Dat wil zeggen in een referentiekader waarin godsdienst, onderwijs, media, vrijheid van meningsuiting, onrecht van beledigen, censuur, wetgeving, familie, taboe en onderwerp van discussie een cruciale rol vervullen. Het is die context die in hoge mate definieert wat vloeken zijn en die ons leert waar, wanneer en hoe ze te gebruiken. Je hoeft die emotiewoorden immers niet te gebruiken en je kunt in verschillende situaties anders vloeken, alles afhankelijk van onder meer ieders temperament, godsdienstigheid, geslacht, leeftijd, impulsiviteit en verstandelijke vermogens. De vraag waarom iemand in de ene situatie wel vloekt en in de andere

niet, is zo gek nog niet. Dat moet op de een of andere manier aan regels gebonden zijn. En het zijn die regels die tijdens ons taalverwervingsproces worden ontwikkeld.²⁸

Terug weer naar de neurolinguïstiek. Een onbeschadigde linkerhemisfeer dient normaal gesproken om onwelvoeglijke taal tegen te gaan. Wat deze laatste betreft, moeten we een onderscheid maken tussen propositioneel en niet-propositioneel vloeken en verwensen. Propositioneel vloeken is het soort vloeken dat mensen gebruiken als ze feiten, ideeën en andere zaken van intellectuele aard aan elkaar willen duidelijk maken. Niet-propositioneel vloeken is een soort van automatisch vloeken waarbij de communicatie van informatie niet de hoofdzaak is, maar wel het uiten van emoties. Het automatisch vloeken berust op emotionele functies in de rechterhemisfeer. Wat we van een afasiepatiënt als tante Riek leren, is dat een beschadigde linker frontale hersenkwab iemands vermogen beschadigt om controle uit te oefenen over zijn emotionele impulsiviteit. Na een herseninfarct in de linkerhemisfeer houdt ook bij patiënten met het syndroom van Gilles de la Tourette het automatisch vloeken van uit de rechterhemisfeer stand en de linkerhemisfeer kan die emotiewoorden niet meer onderdrukken. Onderzoek heeft ook uitgewezen dat patiënten met een hersenbeschadiging van de rechterhemisfeer helemaal niet meer vloeken.²⁹

We leren van tante Riek ook dat taal niet los staat van emoties, maar er onlosmakelijk mee verbonden is. Haar bijna vrome bastaardvloekjes produceert zij als zij haar emoties wil uiten. En zij produceert die op de goede plaats. Als exclamaties aan het begin van een beknopte zin: “Gottegottegot, zondag, zondag, zondag”. En deze zin is net zo regelbestuurd als die van bijvoorbeeld Ronald Plasterk in *NRC/H.* van zondag 1 oktober

2006: “De hoofdredacteur verdient de bescherming van de anonimiteit omdat hij/zij vanaf het kathedersprek. Dan kun je niet meer de schouders ophalen, en denken: goh, dat zie ik toch een slagje anders. Dan moet je de schrijver zo serieus nemen als kan. En dan moet je je in dit geval de vraag stellen: is *NRC Handelsblad* nu helemaal gek geworden?”

Afbeelding 4. Vloeken.

Er zijn drie stimuli die mijn onderzoek sedert 2001 een enorme impuls hebben gegeven. Richtingbepalend is naast Van Dale en de afasie vooral het werk van de Amerikaan Timothy Jay³⁰ geweest. Zijn onderzoek krijgt stem bij de beantwoording van de vraag aan welke voorwaarden voldaan moet worden, willen we van vloeken kunnen zeggen dat ze in een bepaalde vorm of structuur voorkomen en wanneer niet. Welnu, als we vloeken kunnen vastleggen in *als-dan*-beweringen, bewijst dit dat vloeken regelbestuurde spraak is. De optelsom van al die beweringen vormt dan de grammatica van vloeken.³¹ Zo'n regel ziet er als volgt uit:

Als er sprake is van neurologische gemoedstoestand x,

Als er sprake is tegelijkertijd van psychologische stemming y,

Als er ook nog sprake is van socio-culturele setting z,
Dan is het wel of niet waarschijnlijk dat er gevloekt wordt.

Als een grammatica geen regels bevat over de wijze waarop wij emotiewoorden produceren in zinnen, schiet zij tekort. Ik heb dat al eerder betoogd met betrekking tot woorden en woordgroepen die van het label *schertsend* zijn voorzien in woordenboeken. Voorbeelden daarvan zijn: *academie d'amour* 'bordeel'; *blikpest* 'overwoekering van wegen en steden door auto's'; *onder de zuurbalpenwet zijn* 'te jong zijn om mee te doen, om mee te praten'; *wegluis* 'klein autootje'; *welstandsknobbel* 'trekhaak aan personenwagens'; *zielknipper* 'psychiater' of *zitlint* 'onderscheiding uitgereikt aan personen op grond van een langdurig lidmaatschap, meer dan wegens eminente prestaties'.³²

Van een woordenboek kun je niet leren of een *schertsend* woord of een *schertsende* uitdrukking gebruikt wordt uit frustratie of om agressie te maskeren. En ook niet of ze gebruikt worden om bijvoorbeeld superioriteit, onwetendheid of hypocrisie uit te drukken. Het woordenboek laat ook niet zien of het label 'schertsend' fungeert als aandachtstrekker, als afleidingsmanoeuvre, om te scoren in de communicatieve situatie, om te relativiseren of om de kou uit de lucht te nemen.

Een alom miskende eigenschap van emotiewoorden en vloeken is dat ze een reeks syntactische regels volgen en niet verschijnen op willekeurige plaatsen in de zin.

Sera De Vriendt en ik hebben daarnaar in 2000 onderzoek gedaan.³³ Om die regelgebondenheid te demonstreren, beperk ik me hier tot wat we daarover konden vaststellen voor het type *verdomme*. In feite probeerden we alleen het syntactische

gedrag van die ene vloek, *verdomme*, zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven en we lieten in het midden welke andere vloeken tot dezelfde groep behoren en in welke mate hun plaatsingsmogelijkheden dezelfde zijn als die van *verdomme*.

Als voornaamste kenmerk van (het type) *verdomme* geldt dat het zinsvalentie én syntactische valentie blijkt te hebben. Met andere woorden dat het niet alleen buiten de zin kan optreden, d.w.z. ervóór, of erna, of, als het midden in de zin staat, daarvan duidelijk gescheiden door pauzes, maar dat er ook sprake kan zijn van een syntactisch verband tussen de vloek en de verschillende zinsdelen.

Het voert te ver om in het kader van dit afscheidscollege al onze bevindingen uit te stellen. Ik beperk me tot een paar hoofdzaken.

I. Zinstypes

Op het eerste gezicht lijkt *verdomme* in alle zinstypes te kunnen optreden. Deze uitspraak moet echter genuanceerd worden, wat betreft de vragende zinnen. We geven hier slechts enkele voorbeelden van mededelende, bevelende en uitroepende zinnen:

1. Mededelende zin:

- (1) Er hebben *verdomme* slechts tien mensen de vragenlijsten ingevuld.
- (2) Die trein heeft *verdomme* weer eens vertraging.

2. Bevelende zin:

- (3) Vul *verdomme* gauw die vragenlijst in!
- (4) Laten we *verdomme* toch naar iets anders kijken!

3. *Uitroepende zin:*

(5) Wat is me dat *verdomme* voor een vragenlijst!

II. Buiten de eigenlijke zin

Buiten de eigenlijke zin is ondermeer de combinatie van *verdomme* met andere constituenten mogelijk, bijvoorbeeld met een aanspreekvorm:

(6) *Verdomme*, Piet, ze hebben de vragenlijst niet ingevuld.

Ook een combinatie met links gedisloceerde constituenten is mogelijk:

(7) *Verdomme* die vragenlijsten *verdomme*, die moet ik nog invullen

Dit is niet mogelijk met rechts uiteengeplaatste constituenten:

(8) Ik moet die nog invullen, **verdomme*, die vragenlijsten **verdomme*.

In de uitloop staat de vloek alleen. Combinatie met *hoor* is uitgesloten.

III. Binnen de zin

Binnen de zin staat *verdomme* steeds in het middenstuk.

(9) Het heeft *verdomme* weer geregend.

(10) Ik had het hem *verdomme* toch gevraagd!

(11) *Ik had *verdomme* het hem toch gevraagd!

Het potentiële domein voor het inlassen van een vloek is naar voren afgebakend. Naar achter is er een even duidelijke grens: in het laatste deel van het middenstuk, dus vóór de tweede werkwoordelijke pool staan de inherente bepalingen.

Voorbeeld met een voorzetselvoorwerp is:

(12) Ik had *verdomme* op dat geld gerekend.

(13) *Ik had op dat geld *verdomme* gerekend.

IV. Midden van het middenstuk

Vloeken komen bij voorkeur voor in het midden van het

middenstuk van de zin. En er is een duidelijke voorkeur voor de eerste plaats:

(14) Zet *verdomme* die stoel in de hoek

(15) Zet die stoel *verdomme* in de hoek.

V. Bijzinnen

In bijzinnen staan pronominale onderwerpen heel normaal vooraan, eventueel gevolgd door clitics; pas daarna kan *verdomme* (de rest van) het middenstuk inleiden:

(16) Ik denk dat ze *verdomme* eerst goed moeten nadenken.

(17) Ik weet waarom ze het hem *verdomme* niet vroeger gevraagd heeft.

Dezelfde syntactische patronen treffen we ook aan in het Corpus Gesproken Nederlands van de Nederlandse Taalunie. Wij noteren onder andere:

(18) Dan was 't *verdomme* over iemand die op tv komt.

(19) Maar *verdomme* daar moeten we toch wat aan doen.

(20) 't Is *verdomme* een gemeente.

Hiermee zijn de regels die de vloeken in onze communicatie besturen niet uitputtend behandeld. Er is slechts sprake van een klinkklaar bewijs dat vloeken regelbestuurd zijn. En dat is wat anders dan met taalkundig meel in de mond praten als het over lexicale taboes gaat.

Dat brengt ons bij het volgende onderdeel van dit college: de betekenis van onze vileine en minder vileine emotiewoorden. Emotionele uitingen zijn, zoals ik meen aangetoond te hebben, niet alleen regelbestuurd, zij hebben ook een bedoeling en betekenis. Maar welke betekenis?

Uit praktische overwegingen beperk ik mij tot de vraag of emotiewoorden een denotatieve of referentiële betekenis hebben. Voor pedagogische doeleinden gebruiken we als

equivalent voor deze termen zelfs de term letterlijke betekenis. De denotatie of de referent is de mentale voorstelling van de stereotypische vertegenwoordiger van de verzamelde objecten, gebeurtenissen, eigenschappen enzovoort waarnaar een woord verwijst. Een voorbeeld. *Bastaard* behoort tot de verzameling levende wezens, zeer in het bijzonder tot de subcategorie van de niet uit een wettig huwelijk geboren kinderen. Heeft het scheld- en schuttingwoord *bastaard* deze betekenis? Tot de nieuwe vormen van relaties in de jaren zeventig van de vorige eeuw hun intrede in onze samenleving deden en samenwonen een alternatief werd voor een wettig gesloten huwelijk, sprak men schande over de geboorte van een kind buiten het huwelijk. Er is hier sprake van een emotionele relatie tot het denotatum. Die referentiële betekenis is overigens volledig verouderd. Rekening houdend met de moderne vormen van samenleven zou meer dan 50% van onze samenleving als *bastaard* moeten worden aangemerkt. In dat woord vinden we het waardeoordeel over het benoemde geveld door de taalgemeenschap of door sociale groepen. Het zijn die gevoelens, waardeoordelen, overtuigingen die hun stempel op de denotatieve betekenis drukken.³⁵ De emotionele betekenis die eerst een aanvullend karakter had bij de woordbetekenis is de dominante geworden. Iets dergelijks zien we bij *viswijf*, *etterbak* en *ladelichter* ‘oplichter, onbetrouwbaar persoon’. En ook bij een pragmatische routineformule als *Hallo, ouwe zak!*, overlapt de houding van de spreker jegens het benoemde de denotatieve betekenis. De denotationele componenten [+menselijk], [+volwassen] en [+manlijk] worden overwoekerd door de positieve of negatieve houding van de spreker jegens zijn gesprekspartner in een bepaald referentiekader. Emotiewoorden hebben dus twee aspecten van woordbetekenis: denotatie en emotie of connotatie. Bij vloeken en verwensingen overheerst de emotionele betekenis de uiting,

terwijl het denotatieve aspect nog maar latent aanwezig is.

Neem de zwaarste vervloeking die wij in ons taalgebied kennen. Het zogenaamde gvd-woord. Oorspronkelijk is het een eed met de betekenis ‘God moge mij verdoemen (als ik de waarheid niet spreek)’. Eigenlijk dus een zelfverwensing. Iets van die denotationele betekenis blijft altijd behouden. Bijvoorbeeld het aspect ‘durf’ en ‘lef’. Ik ben zo woedend, verontwaardigd, gefrustreerd dat ik het lef heb mijzelf te verwensen. Of omdat het ijdel gebruik van de naam van God de christen verboden is, durf ik dat gebod te tarten en daardoor te choqueren. Het plechtstatige van de eedformule heeft iets magisch en met magische woorden kun je jezelf en het object van je emotionele uitbarsting kwaad berokkenen. Ook dat betekenismoment is nog verholen aanwezig.

Een emotiewoord heeft naast een denotatieve en connotatieve betekenis nog een betekenismoment dat andere woorden niet hebben. Het drukt ook hevigheid, werkzame kracht of intensiteit uit. Je hoeft geen profeet te zijn om te weten dat het beledigende karakter van *verdikkie*, *gossie* of *sapristie* niet open ligt voor verschillende interpretaties. Dat beledigende karakter is hier nauwelijks aanwezig in vergelijking met de explosieve kracht van een vloek als *godmieljaardenondeju*.

Mensen kunnen boos worden op iemand, hun afkeer of minachting van of voor iemand of iets tonen, haatgevoelens ontwikkelen, tot razernij gebracht worden, verdrietig zijn over het verlies van een dierbare of wanhopig worden bij het horen dat men ongeneeslijk ziek is. In al deze gevallen is er sprake van (primaire) emoties. Dat wil zeggen van een mentale toestand die op enigerlei wijze tot actie leidt. Onze hersenen en ons zenuwstelsel maken die gevoelens zichtbaar in

gelaatsuitdrukkingen, lichaamshouding, gebaren, stemklanken, maar ook in woorden. In proposities en in niet-proposities. En zowel de propositionele als de niet-propositionele of automatische emotiewoorden zijn niet alleen regelbestuurd, maar hebben ook betekenis en zijn allesbehalve dreuteldeunen. Met nadruk wijs ik erop dat ook de automatische vloek, die welke je als het ware in een reflex uit als je je hoofd stoot of als je door een brommobiel van de sokken gereden wordt, emotionele betekenis heeft. Het zijn vloeken die ons, de toehoorders, informatie geven over de emotionele stemming van een spreker die binnen een bepaald referentiekader, met of zonder een bepaalde stemverheffing uiting geeft aan de emotie die innerlijk bezit van hem heeft genomen. Zelfs als het gaat om automatische vloeken die gedegeneerd zijn tot tussenwerpsels of stoplappen.

Woorden als *fuck*, *shit*, *godver*, *sakkerloot* en *mieljaardedju* kunnen gebruikt worden om iedere heftige of minder heftige emotie te vertolken. Welke betekenis deze lexemen hebben, hangt af van de manier waarop ze uitgesproken worden en van het referentiekader waarbinnen ze worden gebruikt. Als de emoties zeer intensief zijn, is de taal die hen probeert te vertolken ook zeer intensief. En de toehoorder begrijpt die intensiteit maar al te goed. En het maakt dan absoluut niet uit of de vloek een automatische is of niet.

En nu als een estafetteeloper naar de lexicografie. De eentalige woordenboeken van het Nederlands worstelen met een consistente beschrijving van emotiewoorden. Lange tijd kon daarvoor als excuus gelden, dat slechts zelden voldoende materiaal in zowel gesproken als geschreven vorm beschikbaar was om die beschrijving adequaat, dat wil zeggen wetenschappelijk te geven. De totstandkoming van het

*Corpus gesproken Nederlands*³⁶ en de mogelijkheid om grote hoeveelheden tekst via het World Wide Web te raadplegen, het web als corpus dus, heeft iedere grond onder dat excuus weggeslagen.

Afbeelding 5. *Fuck!*

Het moge duidelijk zijn dat naar mijn opvatting een woordenboek moet uitstellen welke functies emotiewoorden in de communicatie vervullen. Woordenboeken dienen te laten zien wat de gevoelens en de emotionele status zijn van degene die ze in een bepaald referentiekader gebruikt, maar ook van hem of haar die de emotionele uiting over zich heen moet laten komen. Aard en functie van de emotie, daarop dient de lexicograaf ons met sprekende voorbeelden te trakteren. En bovendien moet hij ons door voorbeelden laten zien welk effect vloeken en verwensingen op de toehoorders teweegbrengen. Hij moet laten zien wat emotiewoorden in communicatieve situaties doen en hun intensiteit benoemen. Daarbij moeten we dan aan een soort continuüm denken dat bijvoorbeeld loopt van: niet gevoeld als emotioneel, via nauwelijks gevoeld, zwak, algemeen, sterk, schade veroorzakend, zware schade veroorzakend, vernielend, vernietigend naar verwoestend.

Omdat de taalgemeenschap emotiewoorden ook opzettelijk gebruikt om grappen meer kleur te geven, om vrouwen te beledigen, om etnische en andere minderheden te discrimineren of om mensen schaamteloos te vernederen

op grond van onder meer werkelijke of ingebeeelde maatschappelijke verschillen, moeten we laten zien waarom emotiewoorden kwetsend kunnen zijn.

De cognitieve linguïstiek biedt ons de kans om de framesemantiek tot uitgangspunt te nemen voor het beschrijven van vloeken in boven aangeduide zin. Onze interpretatie van de werkelijkheid, onze perceptie daarvan leidt tot de keuze van zo'n frame of model. Collega Willy Martin heeft onlangs in zijn afscheidscollege, maar niet alleen daar, laten zien hoe die frames in de lexicologie hun rol kunnen spelen.³⁷

De hoofdredacteur van het *Algemeen Nederlands Woordenboek*, Fons Moerdijk, heeft voor de beschrijving van betekenis en gebruik van de woorden in dit woordenboek de verworvenheden van de framesemantiek met bijna griezelige precisie vertaald naar wat hij noemt een semagram. Daaronder verstaat hij een frame, een structuur met *slots* en *fillers* waarin kennis van een bepaald concept of begrip wordt gepresenteerd. De *slots* zijn de abstracte elementen die de eigenschappen en relaties aangeven die relevant zijn voor woorden uit de semantische klasse waartoe het trefwoord behoort. De *fillers* zijn de bij die *slots* ingevulde concrete gegevens die voor het trefwoord in kwestie gelden.³⁸ Geïnspireerd door Moerdijk bepleit ik een structuurmodel dat bij de beschrijving van alle emotiewoorden als een betrouwbaar kompas terugkeert. Ondermeer om een zo groot mogelijke, consistente behandeling ervan in redactioneel taalgebruik te bereiken. Waarom dat semagram niet of nog niet voor het ANW ontwikkeld is? Dat komt, in de woorden van de hoofdredacteur, omdat het *Algemeen Nederlands Woordenboek* zich richt op het Standaardnederlands en specifieke vaktermen, specifieke woorden uit groepstalen en dialectwoorden buiten

beschouwing laat en omdat het hoofdaccent op het geschreven Nederlands ligt. Die selectie is zeer wel verdedigbaar op één aspect na. Er bestaat, zoals ik hoop aangetoond te hebben, geen enkel linguïstisch argument om verboden woorden, taboetaal of emotiewoorden te demoniseren en te beschouwen als iets buiten het Standaardnederlands en als meer behorend tot een grimmig taalkundig niemandsland.

Dames en heren, In het voorafgaande heb ik u meegetroond langs een paar kwetsbare flanken van onze taal. Het waren mijn keuzes en emoties. Daarna besprak ik de linguïstisch verwaarloosde categorie van de emotiewoorden die buitengewoon frequent gebruikt worden en onze communicatie kleuren. De mythes over hun aard (dreuteldeunen), de niet bewezen aanname dat ze niet regelbestuurd zijn en dat ze geen betekenis hebben, hebben wij proberen te weerleggen. Daarbij konden we empirisch vaststellen dat emotiewoorden een eigenschap hebben die andere woorden missen: intensiteit. Iets wat *rododendron* of *Rotterdam* niet hebben, waardoor ze geen substituut kunnen zijn voor de gvd-vloek, zoals de mij sympathieke Bond tegen het vloeken graag zou willen. En ten slotte bepleitte ik een frame of semagram voor de lexicale beschrijving van de onderhavige categorie.

Dat dit mijn lexicologische zwanenzang zal zijn, verwacht ik niet. Het lexicon en ik zijn nog lang niet met elkaar uitgepraat. Dat ik de lexicologie al meer dan 35 jaar heb mogen dienen binnen het Instituut voor Nederlandse Lexicologie en 21 jaar aan deze universiteit heb ik als een groot voorrecht ervaren. Een ieder die mij de ruimte gegeven heeft om onderzoek te doen, onderwijs te geven en monumentale projecten uit te voeren, dank ik lyrisch en oprecht. En tegen al diegenen die

ik in ruim 40 jaar meer dan honderd keer op hun tenen heb gestaan, zeg ik, het was mijn bezetenheid van het woord in al zijn facetten en van onze moedertaal in het bijzonder, die mij tot een onverbeterbare recidivist hebben gemaakt, die nodig met pensioen moet.

Het ga u allen goed.

Afbeelding 6. De ouderdom.

Noten

- ¹ Frans Daems e.a. “Als door één pen geschreven.” Is de witte spelling beter? In: *Onze Taal* 10, 2006: 276-277.
- ² Zie onder andere H.J. Verkuyl, Moet het Nederlands af en toe naar de kapper? Siegenbeeklezing 16 november 2005 Leiden, zie www.let.uu.nl/~Henk.Verkuyl/personal/. Zie ook Wim Daniels, ‘De kunst van het aanmodderen. Het nieuwe Groene Boekje’. In: *Onze Taal* 11, 2005: 298-301.
- ³ Vak Nederlands verdwijnt op MBO? www.beteronderwijsnederland.nl. Zie ook ‘Kamer geschokt om verdwijnen vak Nederlands’. In: Elsevier 17 november 2006.
- ⁴ www.taalunieversum.org/nieuws/1161/.
- ⁵ Herbert Blankesteyn, ‘Verkeerd in goede staat? Een pleidooi voor nultolerantie’. In: *Onze Taal* 2-3, 2006: 40-43. Heidi Aalbrecht en Pyter Wagenaar, Een blind paard kan de was doen en andere gemakkelijke versprekingen. Sdu. Den Haag 2006.
- ⁶ James Kennedy, ‘Schoorvoetende revolutie’. In: de Volkskrant 15 november 2006.
- ⁷ Ton den Boon en Dirk Geeraerts, Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal. 14de herziene uitgave. Van Dale Lexicografie. Utrecht, Antwerpen 2005. De in 2004 vermoorde cineast en columnist Theo Van Gogh gebruikte in zijn columns vaak de racistische woordgroep de vijfde colonne van de geitenneukers wanneer hij Arabieren of moslims bedoelde. De veertiende druk van Van Dale weigerde dit invectief de toegang tot zijn kolommen niet, met als gevolg felle reacties uit de samenleving. Uitspraken van een man opnemen in een gezaghebbend woordenboek van het Standaardnederlands, die met het uiten van zijn mening anderen beledigde en aanzette tot haat, nodigde uit tot een pleidooi voor vele stokslagen voor de redacteur van dat lemma.
- ⁸ Zie P.G.J. van Sterkenburg, Johan Hendrik van Dale en zijn opvolgers. Van Dale Lexicografie. Utrecht, Antwerpen 1984.
- ⁹ Vgl. Marc de Coster, Columns over de Nederlandse Taal. Geitenneuker. www.marcdecoster.blogspot.com 24 september 2006.
- ¹⁰ Met dank aan Rob Tempelaars, die een aantal woorden verzamelde uit het corpus van neologismen van het Algemeen Nederlands Woordenboek, een project van het INL te Leiden. Dank ook aan mijn FC Twenthe.
- ¹¹ Zie Joop van der Horst en Kees van der Horst, Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw. Sdu. Den Haag 1999: 256-264; P.G.J. van Sterkenburg en M.C. van den Toorn, Veertig jaar Journaal veertig jaar taal. Sdu. Den Haag 1997: 55-57.
- ¹² Piet van Sterkenburg, ‘General purpose corpora for dictionaries? An illusion’. In: Proceeding of SICOL 2006. The Seoul International Conference on Linguistics 2006: 13-20.
- ¹³ Over het Algemeen Nederlands Woordenboek publiceerde A. Moerdijk in *Taalkunde* 9, 2004: 175-182. Het Etymologisch Woordenboek wordt uitgegeven door Amsterdam University Press en geredigeerd aan het INL. Deel I A-E verscheen in 2003 onder hoofdredactie van Marlies Philippa, Frans Debrabandere en Arend Quak en Deel II F-Ka in 2005 onder dezelfde hoofdredactie. Het i-WNT is sedert januari 2007 op het internet te raadplegen. Het betreft een sterk verrijkt bestand van het Woordenboek der Nederlandsche Taal dat in 1998, na 147 jaar, voltooid werd door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in Leiden. Die verrijking heeft onder meer

betrekking op uniformering en datering van bronnen en citaten, toevoeging van taalkaarten, digitalisering van de verschillende bronnenlijsten, toevoeging van etymologieën en afbeeldingen van artefacten, aanvulling van de opnoemers en koppeling van de trefwoorden aan een omspelling naar het Groene Boekje van 1995.

¹⁴ Béatrice André-Salvini, 'Listes, lexiques et bibliothèques'. In: Roland Schaer, *Tous les savoirs du monde. Encyclopédies et bibliothèques, de Sumer au XXIe siècle*. Bibliothèque Nationale de France, Flammarion. Paris 1996: 32-41.

¹⁵ Op initiatief van Els van Eijck van Heslinga en Perry Moree, en met steun van de Samenwerkende Maritieme Fondsen, is de Koninklijke Bibliotheek in 2005 gestart met het project *Sailing Letters*. Doel van dit project was het inventariseren van de Nederlandse brieven die zich bevinden in de archieven van het High Court of Admiralty in The National Archives in Londen. Historicus Roelof van Gelder is voor de KB gedetacheerd geweest in Londen, om deze inventarisatie uit te voeren. Die inventarisatie is in december 2005 afgerond en heeft geresulteerd in een rapport en een database met globale gegevens. Tot ieders verrassing bracht de inventarisatie maar liefst 38.000 Nederlandse brieven naar boven. Zie Roelof van Gelder, *Sailing Letters*. Verslag van een inventariserend onderzoek naar Nederlandse brieven in het archief van het High Court of Admiralty in The National Archives in Kew, Groot/Brittannië. K.B. Den Haag 2005. Zie ook www.kb.nl/sailingletters. Netty van Megen publiceert sinds 1999 over taalkundige aspecten van de zeventiende-eeuwse brieven in genoemde collectie. Ik noem hier slechts "kost ghij selver leesen, ick meen ick soude u wel meer schrijven!" In: TNTL 117:

277-293 en "Voornaamwoordelijke verwijzingen van de derde persoon in zeventiende-eeuwse brieven". In: *Nederlandse Taalkunde* 7: 264-285. Zie verder Marijke van der Wal, *Onvoltooid verleden tijd*. Witte vlekken in de taalgeschiedenis. Amsterdam 2006: 9-10 en voortpassim.

¹⁶ P.G.J. van Sterkenburg, *Op weg naar W(E)TEN: Een nieuw wetenschappelijk woordenboek van het twintigste- en eenentwintigste-eeuws Nederlands*. Sdu. Den Haag. 1997: 40.

¹⁷ P.G.J. van Sterkenburg, *Vloeken*. Een cultuurbepaalde reactie op woede, irritatie en frustratie. Sdu. Den Haag. 1ste druk 1997. Tweede druk 2001.

¹⁸ J. Berns, H. Brok, P. van Sterkenburg, en A. Weijnen, *Brabantse spot- en schertswoorden*. Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde. Speciaal nummer. Nijmegen 1974.

¹⁹ A.w. 2001: 66. Dreuteldeun is een klanknabootsend woord. Door een vloek zo'n naam te geven, wil men het van zijn inhoud ontdoen en het marginaliseren tot onsamenhangende klanken.

²⁰ S. Pinker, *The language instinct*. W. Morrow. Washington 1994: 334.

²¹ Dank aan Karin van Weerlee die gedurende een maand op het internet de frequenties van de genoemde vloeken en verwensingen noteerde. In de tabel staan de resultaten van 10 september 2006.

²² Piet van Sterkenburg e.a. *Van Dale Groot woordenboek van hedendaags Nederlands*. Van Dale Lexicografie. Utrecht, Antwerpen. Derde druk 2002.

²³ Zie voetnoot 7.

²⁴ Theo Janssen, *Onvolledige zinnen*. Rede. 8 september 2006. *Cahiers voor Taalkunde* 24. Stichting Neerlandistiek VU Amsterdam. Nodus Publikationen. Münster 2006: 5

- en 18.
- ²⁵ A. Hijdra, P.J. Koudstaal, R.A.C. Roos, *Neurologie*. Tweede, herziene druk. Elsevier gezondheidszorg. Maarssen 2001: 18-24.
- ²⁶ A. Hijdra e.a., A.w. 2001: 20-24.
- ²⁷ Dronkers, N.F., S. Pinker & A. Damasio, 'Language and the aphasias'. In: Kandel, E.R., J.H. Schwartz & T.M. Jessell (Eds.), *Principles of Neural Science* (4th ed.). McGraw-Hill, New York 2000: 1169-1187. Zie ook: P. Links, J. Feikenen R. Bastiaanse, *Afasie. Diagnostiek en therapie, een linguïstische benadering*. Bohn Stafleu Van Loghum 1996.
- ²⁸ Timothy Jay, *Why we curse. A neuro-psycho-social theory of speech*. Benjamins. Philadelphia, Amsterdam 1999. Hier de bladzijden 91-98.
- ²⁹ Jay, A.w. 33-60.
- ³⁰ Zie voetnoot 28.
- ³¹ Jay, A.w. 28-30.
- ³² P.G.J. van Sterkenburg, 'Humor in woordenboeken: het label 'schertsend''. In: Willem Botha (red.), 'n Man wat beur. *Huldigingsbundel vir Dirk van Schalkwyk*. Buro van die WAT. Stellenbosch 2003: 340-355.
- ³³ De titel van de voordracht die gehouden werd aan de Vrije Universiteit van Brussel luidde: "Zijn vloeken partikels?" Ons onderzoek was gebaseerd op onze eigen intuïties, aangevuld, verbeterd, genuanceerd aan de hand van de resultaten van twee vragenlijsten. De eerste lijst met ± 1500 antwoorden uit alle Nederlandse en Vlaamse provincies, verschaftte een eerste reeks, nog vrij algemene gegevens (Zie P. v. Sterkenburg 1998:150-152). Ze stelde ons in staat om een tweede vragenlijst op te stellen, waardoor we een meer verfijnde analyse konden uitvoeren. Dit materiaal bestaat uit een dertigtal Vlaamse en een
- twintigtal Nederlandse ingevulde vragenlijsten.
- ³⁴ Met dank aan Laura van Eerten die zo vriendelijk was de syntactische patronen van shit (296), kut (160), fuck (20), godverdomme (103), verdomme (65), verdorie (89), godver (20), godallemachtig (1), jeetje (277), tering (24), potverdomme (19), potverdorie (42) en jezusmina (8) uit het CGN te exciperen. De getallen die hier achter de vloeken zijn gevoegd, geven de frequenties aan waarin ze in het corpus voorkomen.
- ³⁵ Vgl. Jay, A.w. in voetnoot 28. Sprekend over de directheid in woordgebruik op het gebied van de sexualia merkt M.C. van den Toorn op dat het begrip schuttingwoord zijn zin verloren heeft: "op schuttingen en muren worden vrijwel geen woorden meer geschreven die betrekking hebben op seksuele zaken, maar politieke leuzen of namen van popgroepen". In: 'Nieuw Nederlands (1920 tot nu)', blz.557-558. Zie M.C. van den Toorn, W.J.J. Pijnenburg, J.A. van Leuvensteijn en J.M. van der Horst, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam University Press. Amsterdam 1997.
- ³⁶ Zie www.lands.let.kun.nl/cgn of www.inl.nl en daar op www.tst.inl.
- ³⁷ W.J.R. Martin, *Een kwestie van frames. Of: hoe het ene woord het andere meebrengt*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Lexicologie aan de faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit op 21 september 2006. Amsterdam 2006.
- ³⁸ Fons Moerdijk, 'The codification of semantic information'. In: Piet van Sterkenburg, *A practical guide to lexicography*. John Benjamins. Amsterdam, Philadelphia 2003: 273-297. Hier 290-292. Zie ook *Taalkunde* 9, 2004: 181.A.w. 181.

Afbeeldingen

Afbeelding 1. Takkewijf.

Bron: www.geuzen.org/.../pages/takkewijf.htm

Afbeelding 2. Kopstoot van Zinédine Zidane.

Bron: www.techzine.nl/nieuws/10261/Kopstoot-Zidane

Afbeelding 3. Oh shit.

Bron: www.allposters.com/-sp/Oh-Shit-Posters_i97226

Afbeelding 4. Vloeken?

Bron: www.cmo.nl/pe26B/pe-260B.html

Afbeelding 5. Fuck!

Bron: www.nataliedee.com

Afbeelding 6. De ouderdom

Bron: www.schooltv.nl

In deze reeks verschijnen teksten van oraties en afscheidscolleges.

Meer informatie over Leidse hoogleraren:
Leidsewetenschappers.Leidenuniv.nl

PROF.DR. P.G.J. VAN STERKENBURG

- 1970-1975 Wetenschappelijk ambtenaar en plaatsvervangend hoofd afdeling Thesaurus van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) te Leiden
- 1973-1999 Docent Historische Taalkunde M.O.-B Opleiding Nederlands Nutsacademie Rotterdam
- 1977-2007 Algemeen wetenschappelijk directeur INL
- 1985-1996 Bijzonder hoogleraar Lexicologie vanwege het Leids Universiteits-Fonds te Leiden
- 1992- heden Secretaris-generaal van het Comité International Permanent des Linguistes
- 1996-2007 Hoogleraar Lexicologie te Leiden
- 2002-2007 Hoofdredacteur iWNT

Wat woorden doen en gedaan hebben, dat is bondig samengevat wat mij nog steeds fascineert. De wijze van benoemen, de concepten die achter de woorden schuilgaan, hun vormingswijze en hun geschiedenis zijn een paar facetten die blijvend intrigeren. Daarnaast is er de rol die het woord speelt in de communicatieve situatie, zowel op het niveau van de standaardtaal als op dat van de regionale talen en sociolecten. En natuurlijk is er de vraag naar wat taal met mensen doet als ze willen schertsen of duelleren met woorden, als ze agressief of anderszins emotioneel zijn. De wetenschappelijke beschrijving van de woordenschat heeft mij meer dan veertig jaar uitgedaagd en gebiologeerd, evenals het management om een ideaal klimaat te scheppen om die beschrijving binnen een taalgebied van 22 miljoen moedertaalsprekers van het Nederlands daadwerkelijk te effectueren.

Universiteit Leiden